

кућа давала по две аспре које су им припадале као награда.¹⁷ Тако је свака дукатничка кућа давала у ствари два дуката годишње, 90 аспри, од којих су 83 припадале султановој благајни, 2 аспре администрацији и 5 аспри санџакбегу.

После новчаних обавеза канун излаже обавезе смедеревских влаха — дукатника као војника. Формулација тих обавеза је веома јасна. Она обасјава новим светлом наша знања о војничкој служби влаха у другој половини XV века на територији деспотовине. Задржан је петнички систем по коме власи на сваких пет дукатничких кућа дају једног „војника“, што је била обавеза браничевских влаха. Херцеговачки власи дају једног војника на десет кућа, за кога се прецизира да олази у походе под оружјем и на коњу. Смедеревски влах — војник служи у санџакбеговим јединицама само месец дана. Ова временска ограничечност војничке службе, коју срећемо само у овом кануну, потиче, по свој прилици, из организације српске средњовековне војске.¹⁸ Турском војнику служба траје неодређено време, колико је потребно, али у принципу од Бурђевдана до Митровдана. Из ове одредбе произилази да су власи улазили у турску војску са сопственом организацијом и војничким навикама, које су поштоване у периоду успоставе и стабилизације турске власти у српским земљама, када је постојала велика потреба за власима као војницима — коњаницима и колонистима крајишта према Угарској. У доцнијим влашким законима не помиње се ограничење трајања петничке војничке службе на месец дана, што значи да су се власи, временом, морали прилагођавати турски методима ратовања и потребама турског крајишта.

Јасно је да су пет влашких кућа наизменично давале по једног војника, петника. Овај термин појављује се у влашком смедеревском кануну из 1536. године, док се у овим осталим канунима подразумева.¹⁹ Он је сачуван у топонимији, као и термин „петница“, што је био, како изгледа, назив обавезе.²⁰ Пада у очи да је по петничком систему имагинарни, обрачунски канун од педесет влашких димова давао десетину војника.

Обрачунски колектив од педесет влашких димова давао је једног слугу санџакбегу. Обавеза се звала „коморница“, а слуга вероватно

¹⁷ Ова такса помиње се први пут у упутству пописницима влаха из 1489—1491. године које ћемо саопштити другом приликом, али свакако треба претпоставити да се узимала и раније.

¹⁸ К. Јиречек је сматрао, на основу наративних извора, да су Срби нерало остајали под војном обавезом, преко месец дана, што истиче Г. Шкриванић, који мисли да је та обавеза трајала од једног до три месеца. Уп.: Др Гавро Шкриванић, *Организација средњовековне војске у Србији, Босни и Дубровнику*, Војноисторијски гласник, бр. 1/67, 144.

¹⁹ Д. Бојанић-Лукач, *Ко је учествовао у заманичној војсци?* Весник Војног музеја 6—7, Београд, 1962, 240—244.

²⁰ Да се војник звао петник а обавеза петница можемо закључити и према топонимима Петница у срезовима љубичкотрнавском и ваљевском, Петница у дурмиторском и иванградском срезу, Петњик у иванградском срезу итд.

„коморник”, иако се у смедеревским влашким канунима не помиње под тим именом, већ описно, „од педесет филурија један коморница што значи слуга” (t. hidmetkâr). Та обавеза је такође претурска, ако судимо по њеном имену, јер је коморник дословно исто што и станик, а комора стан. Давање коморника није представљало ништа ново у животу влаха — војника, јер су се, по овој прилици, на исти начин из њихових редова репротовали цареви станици, који се помињу у Душановом законику. Ова служба уклапала се изврсно у турски војни систем, у коме је санџакбег, с обзиром на то да је имао бројну свиту, личну војску и коње, имао и сталну потребу за посилнима и сличним помоћним особљем. Како видимо из влашког кануна из 1516. године, санџакбези су имали тенденцију да ову обавезу претворе у новчану, што се, на жалбе влаха, забрањивало и успостављало раније стање, уз наглашавање да коморници служе шест месеци, почевши од пролећа.²¹ У првом кануну за смедеревске влахе нема одређивања колико траје коморница, а у браничевском и херцеговачком влашком кануну ова служба се уопште не спомиње.

У првом кануну за смедеревске влахе, војне обавезе дукатшика састоје се само из петнице и коморнице, док се заманица уопште не помиње. Као што знамо из доцнијих кануна, у случају преке потребе на крајишту, свака влашка кућа давала је једног војника који се звао „заманица”.²² Заманичка војска је такође претурска војна обавеза влаха. Она се 1476-7. године не помиње или зато што се подразумевала као обавеза или зато што су влашке старешине покупале да је не легализују у новим условима. Такође се не помиње ни у браничевском ни у херцеговачком влашком кануну. Заманичка војска по свом карактеру опште, народне војске, која се окупљала по принципу један човек од једне влашке куће, најреалније указује да никада српска средњовековна војска није дизала на ноге „све што може оружје носити”, јер меропси и парици, доцнија турока раја, нису имали личне војне обавезе према држави већ само војно-радне.

После излагања новчаних обавеза смедеревских влаха према владару и санџакбегу и војних обавеза које произилазе из њиховог статуса, законодавац формулише њихова права. У кануну за браничевске влахе влашка права нису побројана, али се о њима говори уопштено, сасвим у духу турског схватања права, реченицом да власи од осталих, рајинских обавеза ништа не дају. Слична је формулација и у кануну за херцеговачке влахе, који су, пошто испуне претходно побројане обавезе, „ослобођени и опроштени” свих других намета.

У кануну за смедеревске влахе из 1476-7. године оваквих уопштавајућих формулација нема, а влашка права су набројана таксативно. Они пре свега не дају младишину и овчарину. Одредбу о неподлегању овчарици не треба коментарисати као повољну за влахе,

²¹ Д. Бојанић-Лукач, *Један рани канун за влахе смедеревског санџака*, Весник Војног музеја, 11—12, Београд, 1966, 148—149, 155.

²² Види нап. 19.

Јер би то било сувишно, с обзиром на то да су овце, коњи, па чак и говеда представљали њихово основно богатство. То богатство Турци нису опорезивали по глави стоке нити бројали у циљу опорезивања. Сматрало се да свако влашко домаћинство има стадо оваца. Опорезивало се стадо — Бурбевданска овца с јатњетом, зимовање стада у торовима — божићни ован, извођење стада на катуне и бачије, али се није узимао порез по глави ступне стоке, као што се узимао од раје. Гајење крупне стоке сматрало се приватним занимањем и влаха и раје у које се држава није мешала. Коњотојство је било везано за влашку војну службу — влах је одлазио у поход на коњу — али се, из одредбе о заманици у смедеревском влашком кануну из 1536. године, може закључити да баш овака влашка кућа није имала коња.²³ Што се тиче транспортне службе влаха, поносничке службе, она се у другој половини XV века не помиње у законским текстовима као могућа и допуштена служба влаха — војника, а власи ћелатори као да су са долазком Турака или непосредно пред долазак Турака потпуно ишчезли као друштвена категорија у северној Србији. У XVI веку злоупотребе се јављају управо у вези са транспортном службом, коју централна власт намеће власима војницима искључиво за своје преке потребе, а штити их од служења санџакбегу.²⁴

Са младарином или свадбарином ситуација је мање јасна. Ослобођењем од овадбарине власима се признаје „слобода“ коју немају чак ни припадници турског војног staleжа. Они су ослобођени једне вазалитетне везе која је карактеристична за османски феудализам. Нема никаквих основа за претпоставку да су ту дажбину влахи давали сопственим старешинама, кнезовима, по обичајном праву. Иако су наше патријархалне заједнице у принципу контролисале орођавање својих чланова, у историјским изворима нема помена о постојању свадбарине у српском средњем веку. Власима се у том погледу није мењао статус у односу на претурски период. Били су ослобођени дажбине коју никада нису плаћали.

Одредба по којој солар не треба и не сме да улази међу влахе војничке значила је такође једну влашку привилегију али није јасно коју. Може се помишљати да солар није смео терати влахе на принудну куповину соли, која је била државни монопол, а османска држава је продавала сточарима со, више силом него милом, по монополским ценама. Другим речима, власи војници су могли да се снабдевају сољу на слободном тржишту или како знају и умеју. Ова одредба могла је имати и сасвим друго значење, да солар не сме терати влахе на превозничку службу, што би значило да је то стара одредба која је важила у деопотовини, да власи војници не подлежу поносу соли на који су били обавезни неки манастирски власи. „Војнически закон“ у хрисовуљи краља Милутина из 1300. г., издатој манастиру

²³ Одлазио је „који пешке а који на коњу“ и извршавао заповеђене службе. Весник Војног музеја, 6—7, 242.

²⁴ Весник Војног музеја, 11—12, 149, 155.

св. Борба код Скопља, као једину привилегију људи који му подлежу предвиђа „да им се коњ не товари и товара да не воде”. Превоз соли као обавеза није специфичност српске средњовековне државе. У неким областима османског царства и за неке друштвене слојеве превоз соли био је обавезна служба.²⁵

Следећа одредба о влашким правима је јасна. Катран, луч и даске власи не доносе. Занимљиво је да се катран више не помиње у наредним влашким канунима. То су работе, поноси, од којих се ослобађају власи војници, зато што је њихово војевање замена за ове работе велике и мале, за работе из предосманског периода. Исти је случај и са влашким правом да их нико не сме патонити на чување тврђава (градобљуденије). Из даљих формулација влашких права види се тежња законодавца да заштити влахе од самовоље санџакбега и од злоупотреба санџакбегових људи, који су влашка права могли газити и кршити. Власи не треба да граде кућу санџакбегу. „Кућезиданије” и „дравеније кућ и дворов” спомињу се и у XIV и у XV веку, до доласка Турака, као работа којој подлежу сви поданици владара а од које владар може дати ослобођење. Даље се предвиђа да власи не треба да косе ливаду, али се не одређује чију. Кошње ливада је класична, временски ограничена работа, која је у време Турака била обавезна за рају. Власи, даље, нису морали да секу и доносе дрво за огрев — канун опет не прецизира коме, али је јасно да је реч о санџакбегу, као и у претходној одредби, односно у претурско време о владару. Сама обавеза спадала је у временски ограничене работе којима су подлежали меропси, односно турска раја. Најзад, власи нису морали да граде санџакбегу кућу у влашким селима. Очеvidно је да се овај вид кулукса сматрао печим сасвим нормалним, обавезом од које су власи изузети зато што су војници. Ово право влаха одређује њихов став према санџакбегу. Власи му долазе да под његовим врховним заповедништвом војују, али он нема шта да тражи у влашким селима. Он нема права да од њих захтева работе у било ком виду.

Канун се даље односи на непосредне влашке старешине, примићуре. Кнезови се не спомињу, иако их је у време пописа и редакције кануна било равно двадесет двојица. Примићурима се гарантује да се њихова служба не сме одузимати неправедно, без констатовања кривице. Није јасно, међутим, ко може одузимати примићурство — санџакбег, кнезови или држава — и за какве кривице. Према десет година доцнијем упутству пописницима влаха, османска држава је имала право смењивања примићура уколико они прикрију људе који подлежу попису. То право спроводила је преко својих органа, у конкретном случају преко пописника.

Законодавац затим забрањује једну влашку институцију са којом се први пут срећемо. То је зарука (t. zaruка), како јасно пише у тексту кануна за смедеревске влахе из 1476-7. године. Назив и за-

²⁵ Lütfi Güçer, *Osmanlı İmparatorlugunda Tuz İnhisari*, İktisat Fakültesi Mecmuası, 23. ncü Cilt, No 1—2/1962—1963, 101—106.

брана институције јасно указују на њено претурско порекло. Реч је о некаквом уговарању међу власима које се укида. На основу етимологије речи зарука, може се претпоставити да су примићури давали својим сепиорима поклон у новцу или у натури, којим се обележавао уговор или договор о ступању на дужност или о постављању за примићура. (Зарука значи: вера, знак, обележје, уговор о припадности, од чега: заруке, веридба, заручници, вереници). Другим речима, заруком, односно даривањем старијега, одражавали су се односи вазалитета који се у време османске управе манифестују на други начин: примићур добија берат којим се поставља на дужност, а за издавање берата плаћа таксу султановој, односно надлежној канцеларији. Управо зато турски законодавац захтева да се дотадашњи обичај даривања у натури или новцу укине. Потврду или исправку оваквог схватања термина „зарука“ даће подаци о херцеговачким власима у залеђу Дубровника у XIV и XV веку, односно средњовековни извори сачувани у Дубровачком архиву.²⁶ У турским изворима, који се односе на влахе с краја XV и почетком XVI века, термин „зарука“ се деформише до нечиткости и ишчезава.

Могуће је дати и сасвим другојачију интерпретацију зарука, односно укидање зарука, опет полазећи од етимологије ове речи. Наиме, није искључено да и заруке и забрана зарука потичу из претурског периода. У средњовековним споменицима о власима, као што смо напоменули, зарука се не помиње, али се помиње белег, што је реч истог значења, а за белег, тј. плату у натури, и то у стоци, власи су папасали туђу стоку, стоку својих феудалних господара. Иако су поред плате такви власи примали и храну, белег је у основи био работа. Стога законодавац наглашава да власи војници не подлежу ни белегу, тј. заруци, као ни већ поменутиим работама.

Оба тумачења зарука су подједнако прихватљива. У прилог првом навешћемо да се одредба о зарукама у кануну налази одмах иза одредбе о примићурима. У прилог другом тумачењу, по коме је зарука работа, говоре наредни кануни за смедеревске влахе у којима одмах иза забране зарука стоји члан: „Они (власи) су ослобођени и оптрошени од свих ванредних диванских намета и обичајних терета“. Први канун за смедеревске влахе не садржи овај члан. Стога се може тврдити да га је донео турски законодавац. Уосталом, реч је о турском систему ванредних државних намета и обичајних терета, а не о средњовековном. Није искључено, међутим, да је турски законодавац овим чланом хтео да резимира и уопшти све привилегије влаха војника, сва њихова ослобођења од работа, претурских и турских, па међу њима и од зарука.

Претпоследњом одредбом кануна, да се власима не узима крвнина док не дођу пред кадију, законодавац је индиректно признао да се сви остали спорови решавају без кадије, у оквирима влашког суда.

²⁶ На постојање ових извора скренуо ми је пажњу др Милан Благојевић, научни сарадник Историјског института.

ства. Доцнији кануни немају ову одредбу. Она истовремено значи да се кнезовима пије давало право суђења крвних кривица. У средњовековној Србији убиство и крвнина су спадали у резервате владарског суђења.²⁷ У том погледу стање је остало непромењено.

У вези са судским поступком треба опоменути један податак који се налази у попису влаха из 1476-7. године. У селу Сијечи Ријечи у кнежини врховног кнеза Малуге уписан је као претпоследњи домаћин Степан, с којим су у задрузи живели брат Димитрије и Божидар Радосаваћ. Пописник је ставио белешку да се Степан налази у затвору.

Последњом одредбом кануна власи су били заштићени од присилног ухођења територије ван државних граница. Мисли се да су они прелазили у друге земље ради испаше стоке.²⁸ Ово право влаха не спомиње се у доцнијим влашким канунима и делује као преузето из претурског периода. Мора се истаћи, међутим, да у нашим средњовековним изворима нема помена о влашкој или повлашкој служби овог карактера, а такву службу су извесне категорије становништва на крајинама по логици ствари морале вршити. Ухођење непријатеља у основи је војна служба. Такво схватање ухођења има народна епска поезија. У најранијим турским пописима наших земаља за неке спахије се изричито каже да су уходе. Међутим, власи су били изузети од такве службе, која би им, уколико је врше, онемогућила не толико прелазак границе са стадима колико трговину стоком и сточарским производима и куповину соли и сличних памирница.

Анализа влашког кануна из 1476-7. године показала је да су турски законодавци дали турску, осавременењу верзију закона који је важно за влахе — војнике деспотовине. Ови власи били су трајно насељени по влашким селима где су се бавили земљорадњом, не напуштајући сточарство и обављајући одређене војне службе владару, који им је одредио и уступио место за насељавање и држање баштина.

На основу канунског текста не може се закључити нешто одређено о територији на којој су се налазила села влаха — војника деспотовине нити о њиховом унутрашњем уређењу. Очеvidно је само то да су насеља била у близини границе (чл. 17), где је влашка војна служба била најпотребнија, и да су власи — војници имали старешине примићуре (чл. 14).

Попис влаха у смедеревском санцаку састављен исте, 1476-7. године, који са кануном чини органску целину, садржи податке на основу којих се може доћи до јасне представе о бројном стању влаха — војника, о насељима и територији на којој су живели, о њиховој организацији и друштвеним структурама. Пажљиво и критички коришћени, исти подаци могу послужити за реконструкцију организације влаха — војника деспотовине и њено смештање у временске и просторне оквире.

Душанка БОЈАНИЋ-ЛУКАЧ

²⁷ Гиречек-Радонић, *Историја Срба*, II, Београд, 1952, 135.

²⁸ *Историја народа Југославије*, II, Београд, 1960, 82. — Наше схватање канунских текстова за смедеревске влахе не подударе се са интерпретацијама које су дате у нав. делу.

D. Bojanić — Lukač

— R é s u m é —

LES VALAQUES EN SERBIE DU NORD ET LEURS PREMIERS CANONS JURIDIQUES

L'auteur communique et analyse le texte du canon juridique turc, c'est-à-dire le canon des lois en vigueur et valables pour les Serbes—Valaques. Ce canon se trouve sur les premières pages du registre de recensement *officiel*, soit sur le defter de recensement de l'an 1476, qui est actuellement conservé aux Archives de la Présidence du Conseil, à Istanbul (Tapu defteri No 16, p. 6 b). Pour cette raison, la validité et l'authenticité de ce texte ne sauraient être mises en doute.

Le canon juridique en question réglait la position juridique et sociale des Serbes—Valaques qui vivaient dans le Sandjak de Smederevo, sous la direction administrative de leurs »primicurs« ou anciens du village, de leurs knezs, des chefs des knežinas et du knez suprême. Ils étaient en même temps des agriculteurs, des éleveurs de bestiaux et des soldats, ayant des obligations très exactement déterminées à l'égard de leur souverain, de même que des droits précis que celui-ci leur garantissait. L'auteur considère que les pouvoirs turcs ont accepté et assumé le souci des soldats—valaques qu'ils ont trouvé dans ces pays, et qui provenaient des despotes serbes; ils leur ont accordé la *version turque* de la loi qu'ils avaient déjà dans l'Etat serbe. Ces Valaques, à l'époque de l'instauration du pouvoir turc, constituaient une communauté intérieurement solidement unifiée et bien organisée, possédant un statut juridique, des traditions et une fonction sociale bien déterminés. Leur organisation de knežina (une sorte de principauté) s'est développée dans la région frontalière traditionnelle de l'Etat serbe en direction de la Hongrie et de la Bosnie, qui en même temps protégeait les mines de Srebrnica et de Rudnik. Le canon des lois valables pour les Serbes—Valaques de l'an 1476 représente le résultat de négociations menées entre les pouvoirs turcs et les pouvoirs valaques trouvés en ces pays, sur la base de la situation existante. L'auteur a analysé chacun de ses articles afin d'établir exactement dans quelle mesure il contient l'exposition de la situation et des règlements légaux de l'époque de la Despotie.